

УДК 159.923.2 + 801.73

Чепелева Наталя Василівна, академік НАПН України, доктор психологічних наук, професор, завідувачка лабораторії когнітивної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

Яковенко Людмила Пилипівна, старший науковий співробітник лабораторії когнітивної психології Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України

e-mail: chepeleva_n@ukr.net

МЕТОДИ АНАЛІЗУ ОПОВІДАЛЬНОГО ТЕКСТУ

Анотація

Подається характеристика оповідального тексту (нарративу) як засобу впорядкування, організації та усвідомлення особистістю власного життєвого досвіду. Розглядаються основні смислоутворювальні та конституювальні ознаки оповідального тексту та різноманітні підходи до виділення його провідних структурних одиниць. Пропонується підхід до аналізу нарративу, який базується на виділенні основних інформаційно-смыслових шарів тексту – когнітивного, рефлексивного та регулятивного.

Ключові слова: *нарратив, досвід, життєва історія, семантичні критерії нарративу, смыслова тема, сюжет, рівні аналізу тексту.*

Чепелева Наталья Васильевна, академик НАПН Украины, доктор психологических наук профессор, заведующая лабораторией когнитивной психологии Института психологии имени Г.С. Костюка НАПН Украины

Яковенко Людмила Филипповна, старший научный сотрудник лабораторией когнитивной психологии Института психологии имени Г.С. Костюка НАПН Украины

МЕТОДЫ АНАЛИЗА ПОВЕСТВОВАТЕЛЬНОГО ТЕКСТА

Аннотация

Дается характеристика повествовательного текста (нарратива) как средства упорядочивания, организации и осмысления личностью собственного жизненного опыта. Рассматриваются основные смыслообразующие и конституирующие признаки повествовательного текста и разнообразные подходы к выделению его ведущих структурных единиц. Предлагается подход к анализу нарратива, базирующийся на выделении основных информационно-смысловых слоев текста – когнитивного, рефлексивного и регулятивного.

Ключевые слова: нарратив, опыт, жизненная история, семантические критерии нарратива, смысловая тема, сюжет, уровни анализа текста.

Chepeleva N. V., Yakovenko L.P.

METHODS OF ANALYSIS OF A NARRATIVE TEXT

Summary

The article contains the characteristics of a narrative as a mean of structuring, organizing and considering by a person of his/her personal experience. The main sense-generating and constituent signs of a narration are being reviewed, as well as various approaches to defining its basic structural elements. The approach is proposed for narration analysis, that is based on defining the main informative reasonable levels of the text - cognitive, reflexive and regulatory.

***Key words:** narration, experience, life story, semantic narration criteria, theme sense, fabula, text analysis levels.*

Оповідальний текст (нарратив) розглядається нами як засіб організації, осмислення та упорядкування особистого досвіду, змістом якого є не лише концепти, що відображають розуміння та інтерпретацію людиною дійсності та самої себе, але й світ внутрішніх переживань, світ її індивідуально-авторського ставлення до дійсності. Він є досить гнучкою моделлю, яка дозволяє нам осмислювати реальність, пристосовуючись до неї, оскільки сам є частиною цієї реальності. Крім того, нарратив надає узгодженості та впорядкованості людського досвіду, а також змінює цю впорядкованість, коли досвід або його осмислення змінюються.

Нарратив можна визначити як замкнену завершену структуру, що включає такі характеристики, як послідовність і завершеність дій, події, що змінюють одна одну і розміщені у хронологічному або ж іншому, підпорядкованому якійсь єдиній логіці, порядку, оцінки найбільш значимих подій, афективне ставлення до них оповідача. Він являє собою трансформацію неупорядкованих життєвих подій у певну послідовність, вибудовану, виходячи з загальної життєвої концепції оповідача, його особистісного міфу що визначає внутрішню логіку породжуваного тексту. Розрізняють нарративи у вузькому та широкому сенсі: 1) оповідання взагалі як процес породження історій, оповідань тощо; 2) нарратив як конкретна чітко окреслена форма оповідання, спрямована на те, щоб залучити слухача емоційно, зробити співчутливим спостерігачем або “співучасником” подій [4].

З точки зору Р. Барта, спільна для всіх оповідальних текстів структура має включати три рівні: 1) рівень функцій, які він, йдучи за Проппом, трактує як вчинок діючої особи, що визначається з огляду його значення для ходу подій; 2) рівень дій; 3) рівень оповідання. Причому всі три рівні пов'язані між собою відношенням послідовної інтеграції: окрема функція набуває смислу лише постільки, оскільки входить в загальне коло дій даного актанта, а ці дії, в свою чергу, отримують кінцевий смисл лише тоді, коли хтось про них розповідає, коли вони стають об'єктом оповідального дискурсу, що має власний код [1, с.393].

Е.С.Калмикова та Е.Мергенталер, аналізуючи змістовну та формальні характеристики наративу, виділяють такі його семантичні критерії:

* Репрезентація у межах історії, що оповідається, часової послідовності подій, яка включає якісь дії актанта, ментальні і/ або фізичні, які призводять до певних змін його власного стану або стану його оточення (ситуації, інших дійових осіб); такі дії можуть приймати форму “ускладнення і вирішення” або “порушення плану”; при цьому “зміна стану” включає зміну фізичного або ментального стану, переміщення у просторовому і соціальному континуумі тощо актанта та інших дійових осіб.

* Чітке й конкретне позначення місця й часу дії, а також дійових осіб.

Відповідно маркерами наративу у тексті є: а) “резюме”, що передує викладу наративу; б) “кода”, що повертає слухача від оповідання до теперішнього часу; в) пряме мовлення дійових осіб наративу [4].

Отже в структурі наративу можна виділити два основних рівня - позатекстовий та текстовий, оповідальний, який, в свою чергу, включає основних “дійових осіб” наративного дискурсу (автора і реципієнта). І тут виникає ще одне не кінця з'ясоване питання стосовно розрізнення реальних та імпліцитних автора і реципієнта. Текст, крім реальних автора і читача (оповідача і слухача) містить ще й елементи, які в сучасній літературі отримали назву інстанції автора та адресата. Іншими словами, реальний автор і оповідач, від імені якого ведеться розповідь, не збігаються не лише у художніх творах, а й у наративі, що породжується, наприклад психотерапевтичним дискурсом. Не збігаються також і адресати, до яких звернене оповідання – реальний та віртуальний, що створюється суб'єктом, який породжує наратив. Причому особливості цих імпліцитних автора і реципієнта (наратора і нарататора) багато в чому визначаються контекстом, що задається дискурсом, ситуацією, в якій він функціонує [7].

Можна припустити, що витокком наративного тексту є певний особистісний міф, в якому у символічній формі представлені основні сенси та концепції буття людини. Цей міф, що на відміну від наративу має згорнутий вигляд, перетворюється у лінійну послідовність подій, епізодів, які, в свою чергу, підпорядковані єдиній внутрішній логіці, що задається особистісним міфом. Тут можна послатися на приклад Ю.М. Лотмана, яким він пояснює породження літературного твору із задуму, що, як правило, існує у нелінійній, а скоріше просторовій формі, у лінійний текст. Цей процес нагадує відношення клубку вовни до нитки, що розмотується з нього: клубок існує просторово в деякому єдиному часі, а нитка з нього розмотується у часовому русі, лінійно [3, с. 107-108].

Важливою характеристикою наративу є те, що він організує, структурує та артикулює життєвий досвід людини. На думку П.Рікера, тільки у тій чи іншій формі оповідання – оповідання на тему повсякденного життя, історичного оповідання – життя набуває єдності і може бути розказане [8, с. 41], а значить, додамо від себе, і представлене, як собі, так й іншим. Інакше кажучи, намагаючись осмислити власний досвід, оповісти про нього іншому, ми накладаємо на нього ті чи інші наративні структури, що виступають у вигляді відповідних інтерпретаційних рамок. Причому у вигляді такого тексту може виступати не лише дискурс, зафіксований вербальними засобами, а й дії людини, події її життя, тобто ті семіотичні утворення, які П. Рікер назвав квазітекстами [8].

Оповідання історій (тобто породження наративу) відіграє велику роль не лише в упорядкуванні особистого досвіду в усвідомленні людиною себе, а й в особистісному зростанні, творенні себе, сприяючи визначенню сенсу послідовності та неперервності життя. Велику роль відіграє наратив і в формуванні Я-концепції особистості. Деякі дослідники пропонують навіть розглядати Я-концепцію як наративну конфігурацію, завдяки якій різні життєві події, епізоди структуруються в єдине ціле [9]; [10]. Дж. Капрара та Д. Сервон вважають, що наратив, як життєва історія, є частиною Я-концепції (або, за Джемсом, - “моє”). При цьому модель життєвої історії є, по суті, моделлю ідентичності, оскільки особиста історія людини надає сенсу її досвіду та відіграє виключно важливу роль для визначення “Я” [5] . Важливе значення має узгодженість такої історії, яка наповнює смислом життєві події. Однак реальний психологічний механізм, що забезпечує поєднання різних елементів людського існування в єдине ціле, поки що не описаний.

Як зазначають Н.С. Бурлакова та В.І. Олешкевич, розповідаючи про якісь подію, людина передає, пере-казує цю подію, але потім вона ще й оцінює те, що відбулося, як те, що сталося з нею, як те, що спричинило полегшення або страждання. Людина виходить із актуальної ситуації і вже в іншій ситуації переказує це, тим самим ізолюючи життєвий випадок від контексту, що його породив. Це перетворює подію, яка сталася, у “випадок із життя”, винесений із життєвого простору, завершений і тому самостійний. І цей переказ, ця “картина життя” стає самостійним цілим. Тобто завершеність означає винесення назовні, закінченість на протигагу природній течії життя [2].

Застосування методу оповідання історій гальмується недостатньою розробленістю процедур аналізу самого наративного тексту, невизначеністю характеру роботи з ним як дослідника, так і психотерапевта, що працює з наративом у ситуації надання психологічної допомоги. Більшість дослідників зосереджується на аналізі змісту наративних текстів, вважаючи його провідним для виявлення тих чи інших особистісних проявів, що відбиваються у наративі.

На наш погляд, основними смислоутворювальними та конституюючими чинниками оповідального тексту (нарративу) є тема; персонажі; сюжет оповіді та життєві обставини, які в ній викладаються; оцінки персонажів, в тому числі і самого себе, котрі часто подаються в стислому вигляді на початку або наприкінці оповіді; хронотоп як єдність простору і часу, що виникає в процесі взаємодії оповідача з тими подіями, про які йдеться в оповіді, причому хронотоп є апостеріорним у тому сенсі, що набуває реальності лише всередині тексту-нарративу.

Головною одиницею аналізу нарративу є тема або тематична структура, в якій відбивається основна тенденція оповіді. Причому у розповіді таких тем може бути декілька і вони іноді переплітаються між собою. Основна тема (або теми), як правило, розбивається на декілька рівнів:

а) рівень опису, під яким розуміється елементарне виявлення і відтворення суті розповіді, що сформульовано як можна більш простими словами. Інтерпретація в основному обмежена сюжетом, який задає її рамку;

б) інтерпретаційний рівень, який передбачає переформулювання суті розповіді в загальному вигляді за допомогою виділення смислу, що криється за його змістом. Тобто цей рівень передбачає подання сюжетного елемента в такому виді, щоб виділилася його інтенціональна структура, яка відбиває глибинні наміри оповідача;

в) діагностичний рівень, де робляться конкретні твердження про проблеми людини. У такий спосіб здійснюється трансформація опису на рівень можливої патології;

г) символічний рівень, де здійснюється перехід до інтерпретації символів на основі психоаналітичних гіпотез;

д) рівень уточнення, де необхідно одержати від досліджуваного уточнення і вільні асоціації стосовно конкретних даних [2].

Має значення також повторюваність теми, оскільки тема, до якої індивід звертається три або більше разів у низці оповідей, має безумовне значення для нього. Це пояснюється провідною характеристикою наративу, який породжує людина, прагнучи осмислити власний досвід. Найбільш значимі події, наприклад, травми повторюються у розповідях поки особистість або не розв'яже їх, або ж не примириться з ними, відшукавши прийнятну для себе форму осмислення або ж зручне (захисне) пояснення.

Крім теми суттєве значення для аналізу наративу і прояснення особистих проблем, які він відбиває, має наявність дійових осіб оповіді. Навіть, коли вона ведеться не від першої особи, або ж при наявності великої кількості дійових осіб, розповідь наративного характеру – це завжди розповідь про себе. Головний герой її – це сам оповідач. До того ж, незважаючи на велику кількість чинних осіб, що можуть бути присутніми у розповіді, усе ж можливо говорити про переважну ідентифікацію з одним якимсь із персонажів. Крім того, різні персонажі можуть втілювати різні тенденції особистості, тобто розповідь може містити проекції різноманітних граней самого себе, а різні герої виступають як засіб їх представлення. При цьому може бути ідентифікація як із героями, так і з позицією автора. Важливо також розділити основних і другорядних персонажів оповіді, зважаючи на те, що вони відображують різний ступінь ідентифікації з ними досліджуваного.

Важливим смислоутворювальним чинником наративу є й сюжет, який забезпечує підпорядкованість оповіді певній логіці, послідовність окремих дій в рамках події, про які йдеться в оповіді. Але найчастіше ми стикаємось з розгалуженнями дій за персонажами, які беруть в них участь, часом окремих дій та місцем їх протікання. Вибір сюжету (частіше несвідомий) репрезентує глибинні інтенції оповідача. Вважається, що репертуар сюжетів у особистості досить постійний, що є підтвердженням впливу особистісних утворень людини на процес породження наративу.

Суттєвими для прояснення внутрішньої структури наративу, тобто психологічних проблем, які він містить у прихованому вигляді, є також виявлення головних потреб і мотивів героя, основних конфліктів і захистів, основних страхів, а також аналіз персонажів, предметів й обставин, що включаються в розповідь, або ж ігноруються суб'єктом [2].

Деякі дослідники пропонують семантичний та логічний аналіз наративу, визначаючи на його основі рівні оповідального тексту. Так, наприклад С.Томкінс виділяє такі рівні аналізу:

1. Вектор, тобто психологічна спрямованість поведінки, прагнень або почуттів персонажів.

2. Площина, в якій розвертається дія у розповіді: рівні бажань, мрій, поведінки, спогади, сни, події, що реально відбуваються тощо.

3. Умови або обставини. Цей рівень відповідає внутрішнім психологічним і фізичним станам людини, або ж впливу зовнішнього середовища.

4. Кваліфікатори, що вказують на часові, просторові і силові характеристики попередніх категорій. Наприклад, кваліфікатор "віддаленості" (ступінь віддаленості в просторі і часі) вказує на ступінь придушення потреби, експлікованої в оповіді [2].

На думку Ф.Уайєтта, оповідь має містити такі рівні:

- конкретно-фактичний;
- ендопсихічний (опис внутрішніх переживань, думок і почуттів персонажів);
- символічний (уявлювана суб'єктивна реальність);
- рівень минулого і міфології;
- рівень уявності (персонажі, що вдаються іншими, чим вони є насправді);
- рівень умовності (опис альтернативних можливостей і варіантів) [2].

Для семантичного аналізу наративу, на наш погляд, можна скористатися класифікацією інформаційних шарів письмового повідомлення, яка включає такі інформаційні плани:

1. Когнітивна інформація, яка в свою чергу складається з фактологічного та теоретичного шарів. Вона містить повідомлення про факти, події, теоретичні положення, закладені в текст його автором.

2. Рефлексивна інформація, котра, в свою чергу, складається з концептуального шару, мета якого - повідомлення реципієнтові авторського розуміння відношень між

явищами, фактами, думками, представленими в когнітивному інформаційному плані. Цієї мети автор досягає, вводячи у текст метатекстові елементи, які дозволяють йому продемонструвати хід власних роздумів або шляхи розв'язання проблем, що ставляться у творі.

Крім того, рефлексивна інформація містить експресивний шар, у якому відбивається авторське ставлення до тих чи інших положень, що викладаються в тексті. Останній інформаційний шар, що входить до рефлексивної інформації, - індексальний. Індексальна інформація вказує на ті чи інші характеристики автора, роль, яку він відводить собі у даному творі. Іншими словами, індексальна інформація мовби репрезентує автора повідомлення, причому незалежно від того, ставить він перед собою таке завдання чи ні.

При цьому рефлексивна інформація, на відміну від когнітивної, не завжди може бути явно виражена в тексті (мовними або немовними засобами). Об'єктивація такої інформації може вимагати від реципієнта великих зусиль, складної розумової роботи. Однак, якщо він залишає цю інформацію поза увагою, то результат розуміння тексту буває невисоким.

3. Останній інформаційний план тексту – регулятивна інформація, основна функція якої – управління процесом розуміння. Крім того, наявність у тексті регулятивної інформації дає можливість реципієнтові структурувати його, встановлювати зв'язки між окремими фрагментами твору, допомагає висувати гіпотези щодо подальшого розвитку змісту. Остання функція регулятивної інформації – підвищення інтересу до тексту та підтримка його протягом усього процесу сприймання.

При цьому когнітивний інформаційний план представляє власне текст, рефлексивний – автора, а регулятивний – відповідно реципієнта, на якого зорієнтований твір.

Р. Богранд та В. Дреслер виділяють, крім названих вище, ще такі характеристики тексту, які вони називають критеріями:

Інтенціональність, яка пов'язана з настановленням та метою автора повідомлення – тобто з тим, що вони пригнуть зробити за допомогою тексту, наприклад, проінформувати про щось реципієнта, нав'язати йому свою думку, спонукати до певних дій тощо.

Ситуаційність тексту, яка підкреслює важливу роль ситуації, точніше, ситуаційного контексту, у створенні та сприйманні повідомлення.

Інтертекстуальність, яка, з одного боку, передбачає пов'язаність тексту з іншими повідомленнями, з іншого – наявність формальних критеріїв, яка поєднує тексти певних жанрів або типів, наприклад, наративних, описових, інструктивних тощо [6].

При породженні тексту велику роль відіграють соціально-психологічні, когнітивні та лінгвістичні фактори, які позначають як відповідні виміри повідомлення. Так, соціально-психологічний вимір включає різноманітні стратегії, які дозволяють дійти згоди щодо реальності, про яку йдеться у повідомленні. На основі цієї соціально-психологічної обумовленості виникають фрейми та схеми як засоби розуміння та структурування реальності. Вони складають когнітивний вимір тексту. Нарешті лінгвістичний рівень характеризується тематичною структурою, типом та конкретною мовною реалізацією повідомлення.

У зв'язку з цим можна виділити основні принципи аналізу тексту, яких слід дотримуватися у процесі роботи з ним:

- слід якнайточніше зафіксувати умови породження та контекст повідомлення;
- зміст тексту слід зіставити з конкретними подіями та фактами, про які йдеться у повідомленні;
- тексти мають інтерпретувати різні групи реципієнтів, до яких він звернений;
- текст має бути якнайточніше описаний на усіх вказаних вище рівнях.

На нашу думку, наведені вище критерії та вимоги, а також схему опису можна використати (за умови певної її модифікації) й при аналізі наративу, який породжує людина в процесі усвідомлення, осмислення та об'єктивації власного досвіду.

В цьому випадку когнітивна інформація трансформується у виклад фактів, подій, які сталися з оповідачем, тобто представляє поверховий план наративного тексту – те, що суб'єкт бажає повідомити іншому. Звичайно, цей поверховий шар є найменш інформативним для розуміння суті проблем людини і його аналіз є лише початковою ланкою дослідження наративу. Подальша робота потребує проникнення в глибинну структуру повідомлення, що можливо за умови аналізу інших інформаційних планів тексту – рефлексивного та регулятивного. Однак саме вивчення когнітивної інформації дозволяє зробити перше припущення про головні теми, що зустрічаються у наративі суб'єкта.

Рефлексивна інформація, як вже зазначалося, представляє автора повідомлення і є найбільш суттєвою для розуміння його внутрішнього стану. Саме аналіз цього інформаційного плану дозволяє визначитися із емоційним станом автора наративу, його ставленням до подій, що представлені у когнітивному шарі, і, що найголовніше, рефлексивна інформація містить власне розуміння індивідом проблем, які приховані за зовнішньою структурою повідомлення. Тому, на наш погляд, ефективний аналіз наративного тексту неможливий без визначення його рефлексивних елементів. Останні можуть бути представлені в тексті наративу певними лінгвістичними засобами, а можуть потребувати спеціального вивчення глибинної структури повідомлення.

Нарешті, останній інформаційний шар – регулятивний відображає спрямованість автора наративу на іншу людину – слухача, психотерапевта, дослідника тощо. Його аналіз дозволяє визначити спосіб самопрезентації суб'єкта, тобто який образ себе прагне створити автор наративу в іншого – що саме приховати, а може, навпаки, виділити на перший план, на яких подіях або дійових особах наголосити, повернувши до них увагу реципієнта, підкресливши їх значення у тексті тощо. У зв'язку з цим, регулятивна інформація теж є дуже показовою стосовно внутрішнього світу людини, яка її породжує.

Звичайно, запропонований вище шлях аналізу наративу є лише першим етапом даного процесу. Потребують подальшої розробки докладні процедури лінгвістичного, семіотичного та змістового дослідження наративного тексту, які б дозволили визначити ті функції наративу, що роблять його ефективним засобом організації, упорядкування та осмислення особистого досвіду.

Список використаних джерел

1. Барт Р. Введение в структурный анализ повествовательных текстов / Р. Барт // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX – XX вв. – М., 1987. – С. 387 – 422.
2. Бурлакова Н.С. Проективные методы: теория и практика применения к исследованию личности ребенка / Н.С. Бурлакова, В.И. Олешкевич. – М., 2001. – 352 с.
3. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история / Ю.М. Лотман. – М. : Языки русской литературы, 1999. – 464 с.

4. Калмыкова Е.С. Нарратив в психотерапии: Рассказы пациентов о личной истории / Калмыкова Е.С., Мергенталлер Э. // Психологический журнал. – Том 19. – № 5. – 1998. – с. 97–103.
5. Капрара Дж., Сервон Д. Психология личности / Дж. Капрара, Д. Сервон. – СПб : Питер, 2003. – 640 с.
6. Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса. – М. : Прогресс, 1999. – 416 с.
7. Тичер С. Методы анализа текста и дискурса / С. Тичер, М. Мейер, Р. Водак, Е. Ветер. – Харьков : Изд-во Гуманитарный центр, 2009. – 356 с.
8. Художественная рецепция и герменевтика. – М., 1985. – 286 с.
9. Рикёр П. Герменевтика. Этика. Политика / П. Рикёр. – М., 1995. – 160 с.
10. Mattingly C. Narrative Suspense and the Lost Self / C. Mattingly // Activity Theory and Cultural Historical Approaches to Social Practice. Fourth Congress of the Cultural Research and Activity Theory: Abstracts ISCRAT. Aarhus University, Denmark, June 7–11, 1998. – Aarhus : Aarhus University , 1998.
11. Karakozov R.R. Narratives, Personal Sense, Chronotope & Identity / R.R. Karakozov // Activity Theory and Cultural Historical Approaches to Social Practice. Fourth Congress of the Cultural Research and Activity Theory: Abstracts ISCRAT. Aarhus University, Denmark, June 7–11, 1998. – Aarhus : Aarhus University , 1998.

References transliterated

1. Bart R. Vvedenie v strukturnyi analiz povestvovatelnykh tekstov / R. Bart // Zarubezhnaya estetika i teoriya literatury XIX – XX vv. – М., 1987. – S. 387 – 422.
2. Burlakova N.S. Proektivnye metody: teoriya i praktika primeneniya k issledovaniyu lichnosti rebenka / N.S. Burlakova, V.I. Oleshkevich. – М., 2001. – 352 s.
3. Lotman Ju.M. Vnutri myslyashhih mirov. Chelovek – tekst – semiosfera – istoriya / Yu.M. Lotman. – М. : Yazyki russkoi literatury, 1999. – 464 s.
4. Kalmykova E.S. Narrativ v psihoterapii: Rassказы patsientov o lichnoi istorii / Kalmykova E.S., Mergentaller Je. // Psihologicheskiy zhurnal. – Tom 19. – № 5. – 1998. – s. 97–103.
5. Kaprara Dzh., Servon D. Psihologiya lichnosti / Dzh. Kaprara, D. Servon. – SPb : Piter, 2003. – 640 s.
6. Kvadratura smysla: Francuzskaya shkola analiza diskursa. – М. : Progress, 1999. – 416 s.

7. Ticher S. Metody analiza teksta i diskursa / S. Ticher, M. Mejer, R. Vodak, E. Veter. – Harkhov : Izd-vo Gumanitarnyi centr, 2009. – 356 s.
8. Hudozhestvennaya recepciya i germenevtika. – M., 1985. – 286 s.
9. Rikeyor P. Germenevtika. Etika. Politika / P. Rikeyor. – M., 1995. – 160 s.
10. Mattingly C. Narrative Suspense and the Lost Self / C. Mattingly // Activity Theory and Cultural Historical Approaches to Social Practice. Fourth Congress of the Cultural Research and Activity Theory: Abstracts ISCRAT. Aarhus University, Denmark, June 7–11, 1998. – Aarhus : Aarhus University , 1998.
11. Karakozov R.R. Narratives, Personal Sense, Chronotope & Identity / R.R. Karakozov // Activity Theory and Cultural Historical Approaches to Social Practice. Fourth Congress of the Cultural Research and Activity Theory: Abstracts ISCRAT. Aarhus University, Denmark, June 7–11, 1998. – Aarhus : Aarhus University , 1998.